

mer, rad Dragomira Bondžića o opismenjavanju u Župi u godinama posle Drugog svetskog rata, ili rad Marije Delić o seoskim svadbenim pesmama. Reč je o zaokruženim istraživanjima navedenih pitanja, koja se u kontekstu projekta mogu dalje proširiti – u prvom slučaju hronološki, ili, u drugom slučaju, tematski (na žetelačke, čobanske, slavske, rabadžijske, ljubavne, uspavanke i druge pesme). Treba istaći i da se čitanjem zbornika na konkretnom primeru vidi prednost multidisciplinarnog istraživanja. Radovi iz geografije, istoriografije, istorije umetnosti, arheologije, etnomuzikologije i ostalih oblasti, mozaično popunjavaju sliku i doprinose da se stvore obrisi celovite predstave o nematerijalnom kulturnom nasleđu Župe. Neki delovi ovog mozaika su manje, a neki više vidljivi. Nadamo se da će nastavak započetih istraživanja učiniti sliku jasnijom. Zbornik je značajan jer doprinosi očuvanju i popularizaciji kulturne baštine Župe, nadovezujući se na rezultate koji su do sada sistematski iznošeni u *Župskom zborniku*, časopisu za istorijska, kulturološka i prirodna istraživanja Župe, koji izdaje Zavičajni muzej Župe iz Aleksandrovca. Šire posmatrano, pored upoznavanja sa kulturnom baštinom ove oblasti, otvaraju se mogućnosti za poređenje procesa, pojava, tradicija ove oblasti sa drugim sredinama, kao i mogućnost za poređenje opštih procesa i događaja sa onima u jednoj lokalnoj sredini (odnos *celine i dela, opšteg i posebnog*). Projekat i sam zbornik su dobar model za ostale lokalne sredine o tome kako se vodi računa o kulturnoj baštini jedne oblasti, na koji način se ona nastoji istražiti, sačuvati, zaštititi i popularizovati.

Momir Ninković

Vladan Jovanović, VARDARSKA BANOVINI 1929–1941, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011, 530 str.

Donošenjem Zakona o nazivu i podeli zemlje na upravna područja, 6. januara 1929, kralj Aleksandar I Karađorđević zaveo je lični režim u Kraljevini Jugoslaviji. Zemlja je bila podeljena na devet banovina. „Južni krajevi“ su razdeljeni na tri banovine – Vardarsku, Moravsku i Zetsku. Prostor današnje Makedonije, Sandžaka i većeg dela Kosova i Metohije ušao je u sastav Vardarske banovine sa centrom u Skoplju. Njeno stanovništvo činilo je 75% stanovnika dotadašnje južne pokrajine, odnosno bila je prostorno najveća sve do stvaranja Banovine Hrvatske, a prema broju stanovnika na trećem mestu posle Hrvatske i Dunavske banovine. Vladan Jovanović je u magistarskom radu *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929* obradio prvu hronološku celinu, da bi se u doktorskoj disertaciji posvetio „u pravnom i administrativnom pogledu jasno definisanom prostoru“ Vardarske banovine u periodu 1929–1941. Nastavljajući seriju naslova vezanih za temu Južne Srbije, autor je naučnoj i široj javnosti ponudio delo *Vardarska banovina 1929–1941*. Studija je nastala istraživanjima u domaćim arhivima, Državnom arhivu Makedonije i Istorijskom arhivu Leskovca, analizom domaće, bugarske i makedonske istoriografije i bogate štampe i periodike.

Autor je izabrao problemski način izlaganja materije, pa je tekst podeljen na uvodne napomene i pet poglavlja, koja su jasne i precizne celine. Pregledna i naizgled jednostavna struktura vodi nas u temeljna autorova istraživanja i sumiranja rezultata jugoslovenske

vlasti u Južnoj Srbiji između dva svetska rata. Na kraju svakog poglavlja izložena je neka vrsta rezimea čime možemo da steknemo pregledniji uvid u dešavanja na teritoriji Vardarske banovine.

U *Prologu 1918–1929* autor podseća na delovanje jugoslovenske države u Južnoj Srbiji pre uspostavljanja diktature. Posvetio se analizi spoljašnjih i unutrašnjih granica, etnički i verski izmešanog stanovništva, pravne anarhije, preplitanja stranih propagandi, osećaja lične nesigurnosti i straha, jednosmernih političkih sadržaja koji su se odbijali o sredinu kojoj su bili namenjeni. Tradicionalno naoružano albansko stanovništvo, kačački i komitski pokreti ugrožavali su bezbednost stanovništva i pokazivali nemoć države da uspostavi mir. Nepotizam, finansijske zloupotrebe, krijumčarenje, afere visokih političara i bahatost činovništva obeležili su prve decenije jugoslovenske države na Jugu. Država je sprovodila agrarnu reformu i kolonizaciju uz slabe rezultate. Privreda je stagnirala, preduzeća su bila skromnih kapaciteta, a pogrešne investicije, veliki opštinske takse, strani kapital nanosili su ekonomsku štetu. Kulturna i higijenska zaostalost Juga imala je duboke korene u neznanju, strahu i konzervativizmu. Autor zaključuje da je jugoslovenska država zaokupljena rešavanjem srpsko-hrvatskih odnosa neoprezno ispustila kontrolu nad „južnim krajevima“, mada je Južna Srbija bila prostor koji je tek trebalo osposobljavati za život. Slabi rezultati državne politike bili su uočljivi tek u jugoslovenskoj državi, dok je u odnosu na zatečeno stanje prostor Južne Srbije vidno napredovao do početka četvrte decenije 20. veka, što autor prikazuje u poglavljima koja slede.

U prvom poglavlju *Skica društva i prostora* Jovanović je pokušao da napra-

vi demografsku rekonstrukciju prostora Vardarske banovine u međuratnom periodu, na osnovu arhivskih izvora, državne statistike i lokalne periodike. Opisuje reljef, klimatsko šarenilo, kretanje broja stanovnika. Poseban deo je posvećen kompleksnom pitanju nacionalnog, političkog, verskog i kulturnog identiteta stanovnika Vardarske banovine, u kome autor podvlači prevagu značaja verskog identiteta nad nacionalnim određenjem. Izdvojene su glavne društvene grupe pri čemu je posebna pažnja poklonjena eliti, zbog učestalosti pojavljivanja njenih pripadnika u arhivskim izvorima i zbog njihovog političkog i društvenog delovanja. Autor je, na osnovu detaljne hronologije naselja i svakodnevnog života preuzetih iz lokalne štampe i radova antropogeografa i etnografa, posvetio pažnju tipologiji banovinskih seoskih naselja i varoškom životu, sa posebnim osvrtom na uspon Skoplja. Analizirao je osobenosti pograničnih krajeva, tokove i ishod kolonizacione politike i iseljavanje muslimana. Na kraju Jovanović ukazuje na ekonomske potencijale područja sa ubedljivo najslabijim indeksima privrednog stanja, uz zaključak da je pred banovinskim vlastima stajao „gotovo nemoguć zadatak modernizacije društva“.

U poglavlju *Državna i banovinska uprava*, Jovanović je predstavio sliku o banovima i banskoj upravi na osnovu arhivske građe, uz pomoć ličnih dosijea, obrazloženja banovinskih budžeta, referata, izveštaja sa inspeksijskih putovanja i sl. Date su biografije banova iz kojih vidimo da su bili poreklom „došljaci“ i „poverljivi partijski aktivisti“. Funkcionisanje Banovine praćeno je i kroz nekoliko sačuvanih zapisnika sa sednica Banskog veća, ali i svih osam banovinskih odeljenja, koja su imala

funkcije svojevrstih ministarstava. Činovništvo sreskih i opštinskih vlasti je pokazivalo sklonost ka nemarnosti i zloupotrebama položaja, pa su stoga bili česti nestalnost i kazneni premeštaji. Budući da su i snage bezbednosti (vojska, policija i žandarmerija), postavljeni po kazni i slabo obučeni, dolazilo je do velikih gubitaka u okršajima sa naoružanim grupama odmetnika. Podaci o materijalnim prihodima i prioritetima Vardarske banovine, koje je autor prikupio, ponudili su prilično pouzdanu predstavu o glavnim finansijskim tokovima Kraljevine Jugoslavije. Uz komparativan uvid u državni budžet i banovinske budžete ukazivano je na loše finansijsko stanje Banovine, koja je bila primorana da se okrene velikim kreditima. Budžet Vardarske banovine predstavljen je tabelarno, po godinama. Poseban deo je posvećen prosvetnoj administraciji, koju je autor pratio kroz fondove Ministarstva prosvete, a pre svega ukazivao je na tadašnju potrebu „selekcije po nacionalno-političkoj podobnosti“.

Poseban deo rada posvećen je *Političkim prilikama*. U okviru te celine nalaze se osvrti na parlamentarni život, političke stranke, izbore za Narodnu skupštinu, Senat i opštinske samouprave, lokalne političke stranke i neformalne grupe, efekte politike „integralnog jugoslovenstva“ i makedonskog pitanja, raslojavanja i polarizacije unutar vladajuće partije po ekonomskoj osnovi. Autor je u okviru ove glave pratio odnos politike i crkve. Politika se osećala i u pravoslavnoj i u muslimanskoj zajednici, a Jovanović zaključuje da se ta „uzajamna nametljivost pokazala veoma opasnom u etnički podeljenoj i multifunkcionalnoj sredini“. S obzirom na veliki značaj makedonskog pitanja u drugoj polovini 30-ih godina, autor je

obradio odnos makedonske inteligencije i države, i delatnost makedonske emigracije u Bugarskoj, zapadnoj Evropi i severnoj Americi, kao i delatnost komunista i VMRO, ali i albanske akcije. Predmet analize bili su bezbednosna situacija, delatnost vojske na području Treće armijske oblasti, a na osnovu grada Ministarstva unutrašnjih poslova i statistike Apelacionog suda u Skoplju, autor je pokušao da objektivno sagleda pitanja kriminala i državne borbe protiv kriminala. Reorganizacija sudova je kasnila, a Jovanović podvlači da je u Banovini bilo najviše ljudi osuđenih na smrtnu kaznu. Autor je prikazao oružane pokušaje rušenja autoriteta vlasti tj. granične sukobe sa komitskim četama i naoružanim albanskim grupama, pre svega na osnovu sačuvane dokumentacije Odeljenja javne bezbednosti.

U četvrtom poglavlju *Privredna stvarnost* autor je, kombinacijom bogate literature iz ekonomske istorije i kvantifikacija koje je radila banska uprava, sačinio neku vrstu preseka privrede Vardarske banovine u Kraljevini Jugoslaviji. Izložio je agrarne poduhvate i razvoj perspektivnih grana, ukazavši da se većina stanovništva bavila poljoprivredom. To nije bilo perspektivno zbog primitivne obrade zemlje i gubitka grčkog tržišta, čime su proizvodnja i izvoz žitarica iz Vardarske banovine bili smanjeni. Kulture podneblja bile su nedovoljno eksploatisane – pirinač, zbog neusklađenosti ekonomskih i higijenskih uslova, opijum, zbog restriktivnog međunarodnog zakonodavstva, duvan, zbog monopolisanja i eksperimentisanja države. Autor analizira prirodne resurse i njihovu eksploataciju – oživljavanje rudarstva, pošumljavanje makedonskih goleti i racionalnog korišćenja vodenih tokova. Vardarska banovina je zbog klimatske neprilagodljivo-

sti „ostala imuna na državne akcije oplemenjavanja stočnog fonda“. Deo poglavlja o orijentalnom privređivanju pred naletom industrije oslikava sukob tradicionalnog i modernog. Autor se bavi statusom trgovine i zanatstva u uslovima industrijalizacije, sagledavanjem stepena razvoja komunikacija i modernizacijom saobraćaja, po kome je Vardarska banovina bila na začelju. I pored ekspanzije građevinarstva i javnih radova, Banovina je bila najpasivnija oblast Kraljevine Jugoslavije, a posebna pažnja je posvećena Skoplju, koje je bilo izgrađivano neuporedivo brže nego ostali krajevi Banovine. Korišćenjem referata i izveštaja o industrijskim kulturama, saobraćajnoj infrastrukturi, kao i temeljnih statistika i rekapitulacija stanja zanata, trgovine, industrije i rudarstva, autor je uočio značajne promene u okviru opštih privrednih i političkih procesa (odraz svetske ekonomske krize na privredne prilike Juga – slom spoljne trgovine, pad cena poljoprivrednih proizvoda i prezađženost seljaštva, ulazak Leskovačkog sreza u sastav Banovine koji je doveo do „privredne policentričnosti terena“, odnosno udelom proizvodnje leskovačkih tekstilaca).

U poslednjem poglavlju *Kulturno-prosvetna slika* autor je koristeći bogat fond Ministarstva prosvete, ali i rezultate novije domaće historiografije rekonstruisao stanje prosvetnih i kulturnih prilika na prostoru Vardarske banovine. Ukazao je na problem skromnih državnih finansija koje su izdvajane za narodno prosvetivavanje i kulturno-umetničke ustanove, a takođe je skrenuo pažnju na nepismenost najširih slojeva stanovništva. Rekonstruisao je mrežu državnih institucija i stanje u njima, pa se tako bavio narodnim, sred-

njim, građanskim i učiteljskim školama, Filozofskim fakultetom u Skoplju, Narodnim pozorištem, Velikom medresom. Autor je obratio pažnju na nacionalno u kulturnim i prosvetnim sadržajima koji su negovani u okviru prosvetnog sistema, jer je škola imala i snažan ideološki sadržaj, formiranje „poželjnog“ prosvetnog kadra, insistiranje na nacionalnim predmetima, što je dalo loše rezultate. „Suptilnija“ forma nacionalne politike na Jugu predstavljalo je obeležavanje raznih državnih praznika i jubileja, uz poseban osvrt na 25-godišnjicu oslobođenja, ali i propagiranja sokolstva kao jednog nivoa promocije jugoslovenstva i jugoslovenske ideje, što je dalo poražavajuće rezultate. Autor se posebno osvrnuo na zdravstvene prilike i kulturu življenja, ukazujući na loše higijensko stanje i neprosvećenost stanovništva.

U *Epilogu* autor je skicirao aprilski slom države i kraj Vardarske banovine 1941. Na kraju, u *Zaključnim razmatranjima*, Jovanović sumira rezultate svojih istraživanja i iznosi zaključke u vezi sa sudbinom Vardarske banovine i dešavanjima u njoj u periodu između dva svetska rata. Sagledava razlike u razvojnom putu Vardarske banovine u poređenju sa prvom dekadom jugoslovenske kraljevine. Banovina je u poređenju sa ostalim jugoslovenskim krajevima bila sva u paradoksu, kao i tokom dvadesetih godina i to u svim sferama života. Osećala se „erozija državnog autoriteta“, bilo je jasno da država gubi kontrolu nad delom svoje teritorije. Jovanović na kraju komentariše i budućnost ovog „anahronog i pasivnog područja“ i ukazuje da „ni mnogo snažnija država posle Drugog svetskog rata u daleko stabilnijim političkim uslovima i međunarodnim okolnostima nije

uspela da zadovolji potrebe ovog područja“.

Vladan Jovanović je sistemski i pregledno obradio prilike u Vardarskoj banovini od uspostavljanja diktature do aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije. Detaljno sagledavši prostor Vardarske banovine, autor je dao izvanrednu monografiju koja obiluje velikim brojem zapažanja, analizama i širokim uglom posmatranja. Knjiga je nastala na novim istraživanjima do sada još neobrađene arhivske građe, literature i stručnih časopisa. Kritički sagledavajući literaturu i savlađujući veliki broj arhivskih izvora, autor je dao značajan doprinos istraživanju „južnih krajeva“ i banovina. Autor je gotovo iscrpio ovu istorijsku temu, ponudivši dobro strukturiranu i preglednu monografiju. Knjiga je oslonac i podsticaj za dalja istraživanja, jer postavlja veliki broj pitanja koja tek treba da budu naučno otvorena i iscrpljena, a predmet i stil pisanja čine je interesantnom ne samo za stručne krugove već i širu čitalačku publiku.

Božica Slavković

Glenn E. Torrey, THE ROMANIAN BATTLEFRONT IN WORLD WAR I, [RUMUNSKI FRONT U PRVOM SVETSKOM RATU], University Press of Kansas 2011, 422 str.

Među radovima objavljenim na engleskom jeziku a posvećenim Prvom svetskom ratu, tekstovi koji se bave Balkanom ili Istočnim frontom sasvim sigurno čine manjinu. Ipak pojedina dela iz ove oblasti prepoznatljiva su po metodološkim inovacijama, na primer rad Pitera Gatrela (Peter Gatrell) kojim je skrenuta pažnja na ruske izbeglice u pozadini velikih vojnih operacija. Zapa-

žen je i rad Marije Bukur (Maria Bucur) o rumunskim komemoracijama posvećenim Svetskom ratu. Postoji, međutim, i kategorija naučnih dela koju pre svega čine sinteze na engleskom jeziku, namenjene pružanju osnovnih podataka o borbama u istočnoj i centralnoj Evropi. U ovu grupu spada i knjiga iz 2011. godine *The Romanian Battlefront in World War I* Glena Torija (Glenn E. Torrey), profesora Univerziteta *Emporia* u Kansasu.

U pitanju je istoričar koji je čitavu karijeru posvetio istraživanju vojne pozicije Kraljevine Rumunije u Prvom svetskom ratu. Pored knjige koja je predmet ovog prikaza profesor Tori se bavio ulogom francuskog generala Anrija Matijasa Berteloa, zaduženog da 1916. godine sprovede reformu poražene rumunske armije. Autor se pre toga bavio i uticajima ideja Oktobarske revolucije među rumunskim vojnicima, ali je pisao i sinteze o rumunskom frontu. Najnovija knjiga *The Romanian Battlefront in World War I* na više načina sažima njegovu dosadašnja saznanja. U pitanju je pre svega pregled vojnih operacija. Autor je zahvaljujući načinu na koji je izložio problematiku uspeo da jasno i jednostavno prikaže veoma složena dešavanja na frontu rumunske armije. Knjiga ima čak 17 poglavlja što pokazuje da je Glen Tori posebno vodio računa o stvaranju celina koje bi čitaocu olakšale razumevanje događaja i procesa. Dodatak ovoj strukturi čine Epilog i Zaključak.

U prvom poglavlju *The Road to War 1914–1916* (str. 1–13) Tori se posvetio motivima koji su doveli do ulaska Rumunije u rat posle višemesečnog premišljanja i pregovaranja sa silama Antante. Autor ističe da ulazak Rumunije u rat nije posledica trenutne političke potrebe, već namere rumunske